תלמוד בבלי · אחרונים · שערי תורת בבל · סדר נזיקין

שערי תורת בבל על עבודה זרה

רבי זאב וולף רבינוביץ'

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

שערי תורת בבל על עבודה זרה

רבי זאב וולף רבינוביץ'

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/שערי-תורת-בבל-על-עבודה-זרה/
הקובץ נוצר ב־18 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

דף ב. 4
דף ו. 4
דף ח. 4
דף ט. 4
דף ט: 5
דף י. 6
דף י: 7
דף יא: 7
דף יב: 8
דף יד. 8
דף טז: 8
דף יט. 9
דף יט: 9
דף כז: 10
דף כח: 10
דף כט: 10
דף ל: 12
דף לב. 13
דף לד. 13
דף לו: 14
דף לח. 14
דף לט. 14
דף לט: 15
דף מ. 15
דף מג. 15
דף מה. 16
דף מח: 16
דף נב. 17
דף נב: 18
דף נג: 18
דף נד. 18
דף נד: 19
דף נה. 19
דף נו. 20
דף נח. 20
דף נט. 20
דף ס: 21
דף סא. 21
דף סא: 21
דף סג: 21
דף סד: 21
דף סה. 21
דף סו. 22
דף סו: 22
דף סז. 22
דף סח. 22
דף סט. 22
דף ע: 24
דף עא. 24
דף עד: 24
דף עה. 25

דף ב.

(ב א משנה) **ג' ימים לפני אידיהן וכו'**.—טעם ג' ימים הללו הוא ע"פ מה שמצינו בס' חשמונאים א' (י לו), שהמלך דימיטריוס היוני כתב ליונתן כה"ג חשמונאי: "שלשת ימים לפני החג ושלשת ימים אחרי החג יהיו ימי חופש והרוחה לכל היהודים אשר בארצי". וזה מראה שכן היה מנהג היונים להוסיף ימי חופש ג' ימים לפני אידיהם וג' ימים לאחריהם. ובל"ס שזהו טעמו של ר' ישמעאל שאמר (לקמן ז ב): אף שלשה לאחריהם אסור.

דף ו:

(ו ב) **דינרא קיסרנאה**.—בראב"ן סי' רפח העתיק "דינראה קורדינאה", וגירסא נכונה היא (עי' חולין נד ב).

(ו סע"ב) **ויתיב ר' אבא קמיה דרב הונא ויתיב וקאמר וכו'**.—כפי פשוטו משמע, שר' אבא הוא דיתיב וקאמר, דאל"כ מה טעם להזכיר כאן את ר' אבא (עי' תוס' לקמן סג ב ד"ה ויתיב), ועליו הוא שהקפיד רב יוסף (ועי' חולין עד א, דשם הקפיד רב יוסף על רב הונא). אבל למטה מבואר דיתיב וקאמר מוסב על רב הונא [ובכתב יד מינכן ובכ"י ספרד, שהוציא לאור ר"ש אברמסון ויתיב רב הונא וקאמר]. ועי' להלן סג ב תוס' ד"ה ויתיב ומ"ש שם ובמנחות פא ב.

דף ח:

(ח ב תוספות) **ד"ה מכי וכו' דבכל התלמוד לא מצינו שהיו עושין שכר משעורין וכו'**.—מצינו ומצינו. עי' שבת קלט ב: מטילין שכר במועד וכו' אחד שכר תמרים ואחד שכר שעורים. ועוד בפסחים מב ב: שכר המדי דרמי ביה שערי (וע"ש בפירש"י). ועוד יש (שם קז א) "ומה פירזומא" ופירשו רש"י ורשב"ם: שכר שעורים; אבל בערוך ע' פריזמא היתה לו גירסא אחרת ופירוש אחר.

דף ט.

(ט סע"א) **וניטפי עלייהו ארבעין ותמני וכו'**.—בשו"ת רלב"ח סי' קמג הוכיח מדברי רס"ג, שהיה מפרש "אי טעי תנא וכו'" שהוא במנין בריאת העולם, שבין מנין בריאת העולם ובין מנין מלכות יון יש הפרש בפרט מ"ח שנה, שמנין מלכות יון התחיל מג' אלפים תמ"ט ואילך, ומנין זה הוא למולד וי"ד, דהיינו מולד הקבוע לר"ח תשרי, שבו

נברא האדם, וכן הוא מנין הגאונים כנראה מתשובות רש"ג. אבל לפי מנהגנו שמונים ממולד בהר"ד שהוא מולד של תוהו הנחשב לר"ח תשרי של קודם שנברא העולם התחיל מנין השטרות בשנת ג"א ת"נ ליצירה, וכך היו מונים אנשי א"י (עי' שו"ת רשב"ץ ח"א סי' קנג). ועי' עוד בספר העבור לר' אברהם ב"ר חייא הנשיא (מאמר ג' שער ז') שכתב בשם רס"ג: "השנה שאנו עומדים בה היום היא שנת אלף רל"ח למלכות אלכסנדרוס, והיא שנת ד' תרפ"ו לב"ע לחשבוננו. ויש אחרים שחושבים היום לב"ע תרפז. ואל יעלה בלבך כי החשבון הזה נכון הוא, כי קדמונינו נתנו לנו מסורת בתלמוד שיש בין סדר עולם ובין מלכות אלכסנדרוס באחדים ב' שנים ונתנו סימן לזה כי זה שנתים הרעב ואתה מוצא בין ח' שנים אשר בין האחדים באלף רל"ח למלכות אלכסנדר ובין שש שנים אשר הן האחדים בד' תרפ"ו לב"ע לחשבוננו ב' שנים כדברי קדמונינו".

דף ט:

(ט ב) **האי מאן דלא ידע כמה שני בשבוע וכו'**.—עי' תוס' ד"ה האי שלרש"י שנת ג"א תתכ"ח בה נחרב הבית, והיא היתה שנה אחת לשמיטה. ולר"ח ורשב"ם ור"ת שנת ג"א תתכ"ט בה נחרב הבית השני והיא היתה שנה ראשונה לשמטה. וכל זה לפי מולד וי"ד הנ"ל, שהוא מנין הגאונים. אבל לפי מנינו יהיה לרש"י שנת תתכ"ט שנה ראשונה לשמיטה, ולר"ח ורשב"ם ור"ת שנת ג"א תת"ל שנה א' לשמיטה. וכ"ה דעת הרמב"ם בהל' שמטה פ"י ה"ד וה"ו. והוא גם סובר שאין מונים יובלות לאחר החרבן אלא שבע שבע כמו שמשמע כאן והוא סובר שבזמן המקדש השני היו מונים יובלות; אבל הראב"ד שם כתב שלגאונים שאמרו, שאין מונים משנת החורבן אלא שבע שבע אולי - גם קודם החורבן (ע"ש). ומצאתי סמך לדעת הראב"ד מס' חשמונאים א' (ו נח) וחשמונאים ב' (יב א), דעולה משם דשנת קמ"ח לשטרות שהיא מנין יון היתה שמיטה. ולפ"ז ההכרח לומר דמנין שמיטין התחיל קודם התחלת מנין שטרות ל"ד שנה וכר' יהודה בערכין (יב ב) ואליבא דרב אשי (שם יג א). ולפ"ז יעלה דשנת ג"א תתכ"ח לבריאת העולם לפי מולד וי"ד שהיא ש"פ לשטרות, או ג"א תתכ"ט לבה"ע למולד בהר"ד, היתה שנה ראשונה לשמיטה, וזה עולה כדעת רש"י כאן. אלא שמצאתי בס' קדמוניות היהודים ליוסף בן מתתיהו הכהן (ספר י"ד פט"ז ב' וד'), דשנה שהורדוס לכד בה את ירושלים היתה שנת שמיטה, והיה זה בשנה[1] ג' לאולימפיא קפ"ה. והנה מנין שטרות התחיל בשנה

[1] כצ"ל, ולא "בחדש" (שבנוס' רט"ס), שכידוע היתה כל אולימפיא של ד' שנים.

א' לאולימפיא קי"ז[2], ושנה ג' לאולימפיא קפ"ה הוא רע"ה לשטרות. ולחשבון שלמעלה תהיה שנה ראשונה לשמיטה. ולכך צ"ל שמכנה כאן גם שנה ראשונה לשמיטה - "שמיטה" כל זמן שלא נאסף הקציר של השנה הראשונה, ועדיין נוהגין בה דין שמיטה בפירות שגדלו בשביעית.

שם **אחר ארבע מאות שנה לחורבן הבית אם יאמר לך וכו'**.—כתב בתוס' רי"ד כאן, שראה בתשובת הגאונים, ש"היה באותו זמן שמד גדול על ישראל". וענין שמד זה נמצא באגרת רש"ג שכתב שם: "וביומוי דהדין ר' סמא בשנת תשפ"א[3] איתאסרו רבנא אמימר ומר ינקא והונא מר ומשרשיא בר פקוד ובי"ח בטבת איתקטיל הונא בר מר זוטרא נשיא ובאדר דשתא דנא איתקטיל אמימר". ומדברי הימים למלכי פרס נדע, כי בזמן ההוא מלך פירוז רשיעא (שעליו רמזו בחולין סב ב) הנודע ברשעתו, אשר איבד והרג הרבה אלפים יהודים, ולקח את בניהם הקטנים ומסרם לאמגושים להרגילם בדתיהם, וארכה גזירת מלך זה כי"ז שנה עד אשר מת המלך הרשע הזה. ושנת מותו מפורש בסדר תנאים ואמוראים שבמחזור ויטרי, וז"ל שם: "תשצ"ח לשטרות נדדה הארץ ונהרג פרוז".

דף י.

(יו"ד רע"א) **שש שנים מלכו בעילם ואח"כ פשטה מלכותם בכל העולם כולו**, לפירש"י (לעיל ט א) עניינו שבשש שנים הללו לא מלכו היונים אלא בעילם בלבד, ואח"כ נתפשטה מלכותם על כל העולם כולו. ואין הדברים נכונים כמו שהאריך בזה בס' מאור עינים פכ"ו, והביא שם מדברי הימים למלכי היונים, שמנין היונים - שהוא עצמו המנין לשטרות - היה תחילתו כי"ב שנה אחרי מות אלכסנדר מוקדון, והוא אחר אשר הכה סלויקוס (אחד מארבעת שרי הצבא הגדולים של אלכסנדר) את חביריו וינצחם. ואז יסד את מלכותו במצרים והיה לראש בית התלמיים אשר מלכו במצרים. ולפ"ז ביאור הענין כאן הוא להיפך מפירש"י: אלא ששש שנים מלכו כל השרים יחד בעילם, ואח"כ נתפשטה מלכותם ונחלקה לארבע מלכויות.

ועי' בהתקופה ספר ח' במאמרו של רח"י בורנשטיין שכתב, דשש שנים אחרי מות אלכסנדר באה מדינת עילם תחת יד סלויקוס, ושוב נלחם עמו שר אחד אנטיגנוס, וסלויקוס ברח מצרימה וכרת ברית עם תלמי לגוס, ושניהם הכו את אנטיגנוס י"ב שנה

[2] שהתחיל מנינה ב"א תתקפ"ד ליצירה. ועי' בס' מאור עינים לר' עזריה פכ"ד.

[3] פי' לשטרות, ולמנין בריאת העולם כפי חשבון הגאונים ממולד וי"ד הוא ד"א רכ"ט, ולפי חשבון שלנו ד"א ר"ל, והיינו ג"כ ארבע מאות שנה אחר חורבן הבית.

אחרי מות אלכסנדר אצל עזה, וסלויקוס שב לארץ ממשלתו לבבל ויכבוש גם את ארץ עילם ומדי, ומאז החל המנין לשטרות.

(יו"ד א) **אלא מאי יום גנוסיא יום שמעמידין בו מלך**.—ז"ל הירושלמי כאן: "יום גנוסיא של מלכים ויהי ביום השלישי יום הולדת את פרעה", וכן בערוך ע' גנס כתב "שבלשון יונית [%] יום גנוסיא הוא יום הולדת המלכים ותרגום ירושלמי יום הולדת את פרעה יום גנוסיא דפרעה". וכ"ה בב"ר שם (מובא בפי' רש"י לפסוק זה). ולפ"ז ההכרח לומר, שדעת התלמוד כאן, שאף שעיקר שֵם "יום גנוסיא" מונח על יום הולדת המלך, מ"מ ברייתא זו דתני בה "יום גנוסיא" וגם "יום הלידה" היא יוצאת מן הכלל, והתכוונה ב"יום גנוסיא" ליום שמעמידים בו מלך.

דף י:

(יו"ד ב) **מי שעלתה לו נימא ברגלו יקטענה ויחיה וכו'**.—נראה דנימא זו שאדם מת ממנה אם לא יקטענה היא המחלה הנקראת בפינו "סרטן", והוא ניפוח של בשר אדמדם שגדל על איזה אבר באדם, על אבר פנימי או חיצוני. וניפוח זה מרעיל את דם האדם, וסופו למות ממחלה זו, ואין לניפוח כזה תקנה אלא סכין, כי עד היום לא מצאו הרופאים רפואות תעלה לה. ועל שם שניפוח זה אדום הרבה כמראה הסרטן, לכן מכונה בפי הרופאים בשם "סרטן". וגם בפי חז"ל היא מכונה "נימא", שהיא עלוקה, על שם צבעה האדום. ועי' במוסף הערוך ע' נם ד' שכתב: "נימא בלשון יונית מין נגע הפושה ואוכל הבשר" [%]. אולי גם הוא נתכוין למחלה הנ"ל.

דף יא:

(יא רע"ב) **עוד אחרת יש להם ברומי א' לע' שנה וכו'**.—עי' ערך מלין ע' איד, שרומז על השחוק "סקולוס", שנעשה פעם אחת בכל דור, שבו היו מרקדים על החבל ולובשים עורות בעלי חיים ולובשים על פניהם מסוה מעור אדם, ובטרם יתחיל חשחוק הזה היה הכרוז יוצא בכל הערים: הקבצו לראות שחוק, אשר כמוהו לא ראיתם, וגם לא תוסיפו לראותו עוד עד עולם. ובימי שמואל היה שחוק כזה ברומי בימי הקיסר פיליפוס בשנת ד"א ז' (או ח') ליצירה ונמשך עשרה ימים, ואז נשלם אלף שנה לבנין רומי, ובו בזמן הוכתר ממהנה אנשי הצבא לקיסר שר הצבא דקיוס אשר מרד בפיליפוס והרגו לאחר זמן קצר, ועל זה סובב מה שהכריזו "סך קירי פלסתר וכו'", ושם האריך הרבה לבאר זה.

(יא ב) **הני דפרסאי ודרומאי דבבלאי מאי**.—כפי הנודע היו הפרסיים רוב תושבי בבל בזמן חז"ל, לכן העיקר כגירסת רה"ג בשו"ת הגאונים "זכרון לראשונים" סי' מו: "דבאלי מאי" פי' גוים שבשדות ומדברות כאשר תאמר תורבאלא (חולין פ ע"א), וכעין זה איתא בפי' ר"ח כאן.

שם **ואקניתיה**.—בתה"ג סי' מו כתב בשם רה"ג יום שאדם קונה שדהו אותו היום עשאוהו יו"ט ובאין ושותין אצלו ומזמרין לו עד שמעמידין כלומר עד שמאשרין ומחזקין השדה ביד הקונה.

דף יב:

(יב ב) **האי מאן דבלע זיבורא**.—עי' פירש"י ומ"ש בשבת קט ב.

דף יד.

(יד א) **א"ר יונה א"ר זירא א"ר זביד**.—כפי הנודע היה רב זביד תלמידו של רבא וא"א לומר שר' זירא יאמר משמו. וראיתי בסה"ד ערך ר' זירא שכתב על הא דהכא, "דאינו תימא כי רב זביד אמר משמיה דרבא ור' זירא קרא את רבא מר בברכות (מב א)". ואין זה כלום דדבר נודע, ששני ר' זירא היו אחד שהיה תלמידו של רב יהודה, ובחיי רב יהודה עלה לא"י (שבת מא א) ונסמך שם (כתובות יז א) ומכונה "רב י זירא" כתואר הנסמכים בא"י, והשני היה חבירו של רבא (עי' סוף הוריות) ומכונה "רב זירא" כתואר חכמי בבל. ואילו היתה נוסחא שלנו בברכות נכונה היה ר' זירא דשם השני, ור' זירא דהכא ע"כ שהוא הראשון, שהרי ר' יונה אמר בשמו, ור' יונה היה תלמידו של ר' זירא שעלה לא"י כנודע. אבל כבר כתב בד"ס לברכות שם, שבכ"י ובהרבה ראשונים הנוסח "רבה" (במקום "רבא"), וכן עיקר. ולכן הכרח לומר דט"ס יש כאן.

[ואמנם בכתב יד ספרד (הוצאת ביהמ"ד לרבנים בניו־יורק) הנוסח: אמ' יונה אמ' ר' זירא, ובין השיטין נוסף: ורב זביד מתני אמ' ר' יונה אמ' ר' זירא. ובגליון שם:... ושמעי' דתרי יונה הוו חד סמוך וקרו ליה ר' יונה..., ועי' בענין זה הערתו המחכימה של ר"ש אברמסון.]

דף טז:

(טז סע"ב) **כשנתפס ר"א למינות וכו'**.—לפירש"י שמינים תפסוהו לכופו לע"ז אינו מובן למה לא קיבל עליו ר"א תנחומים, והרי רבים היו צדיקים וחסידים שאנסו אותם לעבוד ע"ז ועמדו בנסיונם. וגם תשובת ר"ע סתומה. לכן נראה ע"פ מה שנודע בדברי הימים

למלכי הרומיים, שרוב המלכים שמלכו אחרי טיטוס הרשע היו רודפים את המינים וגזרו עליהם גזירות קשות ומעלים אותם לגרדום לידון, וכל מי שתפסו אותו במינות היו הורגים אותו. וכן היה מעשה בר"א (ולהיפך מפירש"י) שחשדו אותו במינות והעלו גם אותו לדון על זה, ואותו הגמון התפלא על ר"א שנתפרסם לחכם מגדולי ישראל איך נהפך לסורי הגפן נכריה ופנה אל המינים באומרו "זקן שכמותך יעסוק בדברים בטלים הללו". ואף ר"א התפלא עמו: איך עלה על רעיונם לחשוד אותו, את רבם של ישראל, בדברי מינות? אך הצדיק עליו את הדין ואמר "נאמן עלי הדיין". ואחר שיצא זכאי הצטער ר"א על שנחשד בדברי מינות ע"פ מה שאמרו במו"ק (יח ב) "אין אדם נחשד בדבר אא"כ עשאו, ואם לא עשה כולו עשה מקצתו, ואם לא עשה מקצתו הירהר בלבו לעשותו, ואם לא הירהר בלבו לעשותו ראה אחרים שעשו ושמח"; והוא לא מצא בעצמו אחת מאלה, והוא רחוק מהם וממחשבותיהם, עד אשר ניחמו ר"ע בדבריו, ואמר לו: שמא סיפרת עם איזה מין בשוק וראה זאת מי שהוא מהעוברים והשבים וחשב שגם אתה מין מהמינים ולכן מסר אותך למלכות. וכביאור הזה משמע בפי' ר"ח שכתב: "כשנתפס ר"א למינות פי' אמרו עליו שמודה בשתי רשויות"[4], וכן משמע בתוספתא חולין פ"ב הכ"ד, שבענין זה הלשון שם "א"ל הואיל והאמנתני עליך אף אני כך אמרתי אפשר שזקנים הללו טועים בדברים הללו וכו' היה מצטער שנתפס על דברי מינות".

דף יט.

(יט א) **ממקום שלבו חפץ.**—פי' שיבקש מרבו שילמדהו מה שלבו חפץ. אבל מפירש"י משמע שהחוב על הרב ללמד את תלמידו מה שהתלמיד חפץ. וזה נסתר מב"מ (צז א), שרבא עצמו אומר שם "אנא מצי אישתמוטי לכו ממסכת למסכת" (אוצר הספרות שנת תרמ"ח).

דף יט:

(יט ב רש"י) **ד"ה של ישראל שעשה ישראל לצרכו למוכרה לגוי.**—איני יודע למה לא פירש כפשוטו, שעשאה ישראל לעצמו כדי לעובדה, וכן מוכה לקמן (נב א).

[4] והמגיה שם שלא עלה על דעתו ביאור אחר שלא כפי' רש"י כתב על דברי ר"ח הללו: "אולי צ"ל אמרו לו שיודה בשתי רשויות". וברור שהעיקר כנוסח שלפנינו.

דף כז:

(כז ב תוספות) **ד"ה יכול וכו' ואם רצה להחמיר על עצמו אפי' בשאר מצות רשאי כמו ר' אבא בר זימרא דירושלמי.**—צ"ל: ר' אבא בר זימנא" כמו שהעתיק הרא"ש כאן. וכ"ה בירושלמי שביעית פ"ד ה"ב [לה סע"א־רע"ב]. אלא דיש להתפלא על התוס' ורא"ש שתפסו ראש דברי הירושלמי ועזבו סופו, שהרי מסיים בירושלמי שם: "א"ר מנא אילו הוה ר' אבא בר זימנא שמע מיליהון דרבנן (פי' שאמרו למעלה שם "אם יאמר גוי לישראל לעבור על אחת מכל מצות האמורות בתורה חוץ מן ע"ז וג"ע וש"ד יעבור ולא ייהרג") מיכל הוה.

דף כח:

(כח סע"ב) **צווחא וליכא דאשגח בה פקעא עינא למחר וכו'.**—וכ"ה הנוסח בה"ג שבת פ"ו, אבל [בכתב יד מינכן ו]ברי"ף שבת פי"ד הנוסח: פקעא עינא ומתה, וכן הרמב"ן בתורת האדם שער המיחוש העתיק "פקעא עינא ומתה נפק וכו' מ"ט דשורייני דליבא בעינא תליין". [ובכתב יד ספרד, הוצ' ביהמ"ד לרבנים בנ"י, הנוסח: למחר פקע עינא ומיתה.]

דף כט:

(כט ב משנה) **א"ל ישמעאל אחי היאך אתה קורא וכו'.**—כ"ה הנוסח במשניות ובסדר המשנה שבירושלמי[5]. ועוד כעין זה בתוספתא פרה פ"ט (ועי' בר"ש פרה רפ"י). אבל בשו"ת ריב"ש סי' רפ"ד העתיק "א"ל ר' ישמעאל לר"ע אחי היאך אתה קורא". אבל נראה שהריב"ש כתב כן ע"פ זכרונו, וכבר נודע כי לפתח הזכרון השכחה רובצת (עי' מ"ש במו"ק יח א), וטעה ע"פ מה דאיתא בסנהדרין נא א דא"ל ר"ע לר' ישמעאל אחי (וגם כי הריב"ש סמך שם על השואל ולא חש לבדוק אחריו, ע"ש).

שם **כי טובים דודיך מיין או כי טובים דודיך וכו' שהרי חבירו מלמד עליו וכו'.**—לפירש"י השאלה היא אם דודיך הוא בלשון זכר או בלשון נקבה, וההפרש הוא בנקודות, ור' ישמעאל ענה שהוא קורא בלשון נקבה, ור' יהושע הוכיח שהוא לשון זכר ממקרא שלאחריו "לריח שמניך טובים וגו'", שהוא לזכר. ואינו מובן, שכמה מקראות נמצאים בשיר זה, אשר זה שאמר מקרא אחד לא אמר מקרא שלאחריו, כמו א' ז-ח: "הגידה

[5] [וכ"ה "אחי" בכ"י מינכן (ועי' ד"ס) וגם בכ"י ספרד הנ"ל. ושם בשתי הפעמים "שמעון" במקום "ישמעאל", והוגה.]

לי שאהבה נפשי וגו'" (לזכר) "אם לא תדעי לך היפה בנשים וגו'" (לנקבה); עוד שם יד-טז: "אשכול הכופר דודי לי וגו' הנך יפה רעיתי וגו' הנך יפה רעיתי וגו' הנך יפה דודי וגו'"; עוד שם ב' א-ג: "אני חבצלת השרון וגו' כשושנה בין החוחים כן רעיתי בין הבנות כתפוח בעצי היער כן דודי בין הבנים". ועוד כמה מקראות נמצאים בשיר זה כדוגמא זו. ובסוף ס' שנות אליהו כתב בשם הגר"א פירוש אחר בזה, דר' יהושע שאל אם המלות "כי טובים" הם תאר לנשיקות שנזכרו לפניהן, ואח"כ מתחיל ענין חדש "דודיך מיין", או שכולו מאמר אחד "כי טובים דודיך מיין", וחזר ר' יהושע והוכיח, שכולו מאמר אחד ממקרא שלאחריו "לריח שמניך טובים", כמו שכאן "טובים" הוא תואר לשמן, כן טובים שבפסוק הקודם הוא תואר ליין[6]. וגם בס' נתיבות עולם מדה יז (ד' ווילנא תרי"ט ס"ג ע"ב) כתב על פירוש זה, שהוא אמיתי וראייה ברורה מן המדרש (ע"ש). וגם ביאור זה תמוה, דאיך יעלה על הדעת, דטובים הוא תואר לנשיקות והרי נשיקות לשון נקיבה[7] וטובים הוא רבים זכר. ומלבד זה גם הראייה מן המקרא "לריח שמניך טובים" אינה מובנת.

ולדעתנו נראה כי שאלת ר' יהושע היתה אם המ"ם של "מיין" הוא מ"ם היתרון, וביאורו כי טובים דודיך יותר מיין[9] או כי המ"ם הוא מ"ם הזמני[8], וביאורו כאן: כי טובים דודיך בשעה שאנו מסובים במשתה היין. ויש הפרש בין ב' פירושים אלו בהנחת הטעמים, שלפירוש ראשון יש להניח על המלות "טובים דודיך מיין"-מירכא טיפחא וסוף פסוק; ולפירוש האחרון טיפחא מירכא ס"פ. והנה מניח הטעמים שלפנינו תפס כפי' הראשון, אבל ר' יהושע תפס כפי' האחרון, והוכחתו ממקרא שלמטה "לריח שמניך טובים", דשם ברור שאינו אלא תאר לשמנים, וכ"ה במקרא שלפניו, והוא מ"ם הזמני ולא מ"ם היתרון. והנמשל יהיה לפי פי' ראשון, שדברי סופרים חביבים מדברי תורה, וכרב דימי (לקמן לה א), ולפירוש האחרון, שדברי סופרים ודברי תורה טובים כשהם מחוברים ודבוקים יחד, אבל לא כל אחד בפני עצמו בלי חבירו, וזה כדרשת חברייה בירושלמי בפרקין ה"ה. ומשום שאין פסוק אחד מוכיח על חבירו, לפיכך לאחר זמן כשחזר ר' יהושע פעם שנית ושאל לר' ישמעאל ביאור אותו מקרא, עדיין עמד ר' ישמעאל בדעתו וחזר והשיב כפי שיטתו הראשונה, והוא בתוספתא פרה פ"ט (ועי' בר"ש רפ"י שם, שנדחק ליישב זה). והנה מצינו סמך גדול לדעת ר' יהושע, שהמ"ם הוא מ"ם הזמן מדכתיב "מה יפו דודיך אחותי כלה מה טובו דודיך מיין וריח שמניך מכל בשמים" (שם ה יו"ד). וידוע כי טעם

[6] לפנינו בשנות אליהו: תאר על היין, אבל נכון להגיה: תאר על דודיך.
[7] עי' מש' כז ו: ונעתרות נשיקות שונא, בתאר נקבות, וגם בלשון חכמים נשיקה לשון נקבה.
[8] כמו "בשמחה ובטוב לבב מרב כל" (דב' כח מז), ועי' פירש"י שם ובראב"ע שם לג ב.
[9] כמו "טוב ארוחת ירק ושלוה בה משור אבוס ושנאה בו" (מש' טו יז).

"מה טובו" כמו שבח והלל שאין למעלה ממנו (כמו "מה טובו אהליך יעקב", במ' כד ה), ואחר שבח כזה אין מקום למ"ם היתרון, ומוכרח דמ"ם של "מיין" דשם מורה על הזמן, ויגיד עליו רעו, דגם מ"ם של "מיין" ב"כי טובים דודיך מיין" הוא מ"ם הזמן. ונראה שגם המ"ם של "וריח שמניך מכל בשמים" אינו מ"ם היתרון, אבל ענינו שיש בשמניך ריח מכל מיני בשמים. ועוד כתיב "נזכירה דודיך מיין" (שם א ד), שגם בזה אין מ"ם היתרון מתיישב בו. לכן נראה שגם מ"ם זה מורה על הזמן.

דף ל:

(ל רע"ב) **אבל אית בהו חלא מיגרי בהו**.—לפירש"י ענין זה שאין הנחשים אוכלים מהם. אבל בתוס' רי"ד מהדורא ג' יפרש להיפך, שהנחש מתגרה בהם ומתאוה הרבה לאוכלם. ועי' בהגהות הרש"ש, שכן פירשו גם התוס' שבת קי ע"א ד"ה וליתי, וכן עיקר. וראייה לזה מלעיל יח ב: אלך ואתגרה בשינה, ועוד כעין זה ביומא סט ב, סוכה לח א, נדה יג ב ובכורות ל ע"א.

(ל ע"ב) **חבית שנתגלתה אע"פ ששתו ממנה ט' וכו' א"ר ירמיה זה שוקע וכו'**.—בתוס' תרומות פ"ז אין דברי ר' ירמיה, ונוספו בתוך הבר' לפרשה, וכדרך התל' במקומות רבים (עי' לדוגמא ב"ב קמא א וברשב"ם שם ד"ה דעסקי). ומקור דברי ר' ירמיה מצאנו בירושלמי תרומות פ"ח ה"ה [מה ע"ד]: "ביומוי דר' ירמיה איתגליין גונייתיה דסדרה רובה שתון קדמיין ולא מייתון אחריין ומייתון. אני אומר אירס שוקע היה". וכן למטה כאן דאיתא כאן "אמר רבי זהו שוקע" יש להגיה: אמר רבי ירמיה זהו שוקע. וכ"ה [בכ"י מינכן ובכ"י ספרד] וברי"ף ורא"ש.

והנה כבר נודע לחוקרים האחרונים ע"י הרבה נסיונות, שארס הנחש הנוגע בבשר האדם, בין בחיצוניותו ובין בפנימיותו ואפי' בחלל גופו אינו מזיק ומרעיל את גופו אלא א"כ חודר הארס לתוך הדם ומתערב בו ע"י פצע בבשר האדם ואפי' סירטא כל שהוא. ולכן אפשר שאדם יאכל וישתה מאכלות ומשקים, שנתערב בהם ארס הנחש, והאוכלו והשותהו אינו מרגיש כלום, שהארס שבא בחלל הגוף כלעומת שבא כן יצא, ולא חדר אל תוך דם האדם, מפני שבחלל גופו לא היה שום פצע וחבורה או מכה; אבל זה שאכל ושתה מאותם מאכלות ומשקים והיתה בחללו איזו סירטא אפשר שיתערב הארס בתוך דמו וימות. וא"כ אין צורך לומר "זה שוקע".

שם **אחרים אומרים מקום שיש סירטא אסור וכו'**.—מהא דפרכינן הכא "אחרים היינו ת"ק" וכל הסוגיא מוכח דהתלמוד פירש "מקום שיש בו סירטא" שאמר אחרים היינו

כל מקום שבגוף האדם, שיש בו סדק אפי' מברייתו ומבטן, ואף שהעור שלם בלי שום פצע כל עיקר. אבל לא נראה כן מתוס' תרומות פ"ז הי"ד, דהכי תני בה: "אחרים אומרים לא אמרו אלא בזמן שיש בו סירטא", ומתוך שהחליפו שם את ה"מקום" ב"בזמן" מוכח דסירטא היינו איזה פצע או חבורה כל שהוא. וכ"ה שיטת הירושלמי שם פ"ח ה"א [מה ע"א], דהכי איתא התם: "אחרים אומרים לא אסרו אלא מקום סירטא, פניו כסירטא הם (פי' שגם הירושלמי פירש דסירטא היינו פצע, כמו "המסרט על בשרו" בשבת פי"ב מ"ד, אלא שהוסיפו שדין הפנים כסירטא, משום שתוך העינים ותוך הפה העור דק הרבה, וארס הנחש יכול לחדור דרך העור הדק לתוך הדם) ראש אצבעות ידיו ורגליו כסירטא הן (פי' שדרך ראשי האצבעות, שיוצאים מהם ציצים דקים סמוך לצפרנים, וגם יקרה פעמים שדם יוצא מהם, ובמקומות אלו הארס יכול להתחלחל לתוך הדם ומרעילו, ועי' שבת צד ב רש"י ד"ה ציצין). ולשון "סירטא" הוא לשון המקרא "ובבשרם לא ישרטו שרטת" (ויק' כא ה).

דף לב.

(לב א תוספות) **ד"ה ומאוצר וכו' בתוספתא יין תפוחים וכו'**.—דין זה של יין תפוחים איתא נמי לקמן (מ ע"ב), וגם הרא"ש והר"נ כאן הביאו משם. ואיני יודע למה הוצרכו התוס' כאן להביא מתוספתא.

שם **ד"ה אבל וכו' והא דאמרינן ספ"ב דסוטה שרשב"ג היה קורא וכו' היה רשב"ג הזקן וכו'**.—הנה ענין זה דסוטה ישנו גם בירוש' תענ' פ"ד ה"ה [סט רע"א], והכי איתא התם: "רשבג"א ת"ק בתי סופרים היו בביתתר והקטן שבהם אין פחות מת"ק תינוקות וכו' ומכולם לא נשתייר אלא אני וקרא על גרמיה עיני עוללה". וכעין זה כפול בבבלי גטין (נח א). ולפ"ז א"א לומר שרשב"ג זה הוא הזקן, שהרי זה נהרג סמוך לחורבן הבית עם ר' ישמעאל בן אלישע כה"ג[10], אבל חורבן ביתר היה כנ"ב שנה אחר חורבן הבית, וכמבואר בירושלמי שם.

דף לד.

(לד א) **ר"ע איקלע לגינזק וכו'**.—עי' תוס' שכתבו בשם רש"י דגרסינן "מר עוקבא". אבל גם בירושלמי בפרקין ה"ד [מא ע"ב] איתא כעין זה בר' עקיבה: "א"ר בא כשהלך ר' עקיבה לזיפרין אתון שאלון ליה קנקנים של גוים במה היא טהרתן". לכן העיקר כנוסח

[10] עי' אבות דר"נ פל"ז ומס' שמחות פ"ד ותוס' מנחות סד ב ד"ה ארור.

שלפנינו, ושינוי המקומות שבין הבבלי והירושלמי אינו מעכב. וכבר נודע שר"ע היה הולך ושט בכמה מדינות ומקומות רחוקים. ומצאנו אותו בגינזק של מדי (ב"ר פל"ג ז) ובזיפרין (ירושלמי ב"ק פ"ט הט"ו).

דף לו:

(לו סע"ב תוספות) **ד"ה צער וכו'**.—כבר כתבנו בסנהדרין (ה א), שא"א שר' זירא יהיה בזמנו של רבי, ולפיכך עיקר הביאור כאן הוא שאמר ר' זירא, שצער גדול היה לו בשאלה זו אצל ר' אסי עד שנזכר שכבר שאל שאלה כזו את ר' יוחנן, ור' יוחנן השיב לו שגם הוא כבר שאל זאת את ר' ינאי, וכ"ה הענין בנשארים. אבל כל אחד ואחד שאל בזמן אחר. וכעין זה מצאנו בירושלמי כלאים פ"ט ה"ד [לב רע"ג]: "ר' ברכיה שאל לר' חלבו ר' חלבו שאל לר' אימי, ר' אימי שאל לר' אלעזר, ר' לעזר שאל לר' חנינה". ורחוק הדבר שבימי ר' חלבו יהיה ר' חנינה קיים.

דף לח.

(לח רע"א תוספות) **ד"ה אלא וכו' אומר הר"ר אברהם ב"ר דוד וכו' ולא הודה לו ר"ת וכו'**. —כפי הנודע היה הראב"ד המשיג על הרמב"ם בזמן שנפטר ר"ת (היינו ד"א תתקל"א ליצירה) עדיין בימי בחרותו, וא"א שיהיה לו דין ודברים עם ר"ת, שהיה אז זקן ומפורסם לגדול הדור. לפיכך העיקר כדאיתא באותו ענין במרדכי רמז תת"ל במקום הראב"ד "ר' אברהם דאורלייני"ש", ור' אברהם דאורליינש הוא בן ר' יוסף[11], ולכן יש לתקן בתוספות כאן: "הר"ר אברהם ב"ר יוסף".

דף לט.

(לט א) **עבדיה דר' לוי הוה קא מזבין חילתיתא כי נח נפשיה דר' לוי אתא לקמיה דר' יוחנן וכו'**.—הנה יוצא מכאן שר' לוי נפטר בחיי ר' יוחנן. וזה רחוק לדעתנו, עי' ירושלמי סוכה פ"ה ה"א וב"ר פצ"ח טז, שפרנסת ר' לוי היתה בזמנו של ר' יוחנן לאסוף את העם לשמוע דרשת ר' יוחנן, ולפעמים היה גם הוא דורש בעמידה, אבל ר' יוחנן היה דורש בישיבה מפני שהיה זקן (עי' ב"ק קיז א) ומסיים בב"ר שם: "א"ל (לדעתי ר' יוחנן אמר

[11] עי' תוס' המיוחסות לר' יהודה חסיד ברכות מה ב ד"ה נשים וכו' וה"ר ר' אברהם ב"ר יוסף הנהיג וכו', ובאותו ענין במרדכי שם רפ"ז איתא: "ר' אברהם מאורליינש חמיו של ר' יהודה", וכפי הנראה שהוא ר' יהודה מפריז מחבר התוס' הנ"ל.

לר' לוי) אמרת יתיה קיים[12] תיתי למימרינא מן יתיב (פי' שעד עתה בהיותך צעיר דרשת בעמידה, ואני מברכך שתזכה לזקנה ותדרוש בישיבה כמותי) ושמש דורש כ"ב שנה". ומשמע שר' לוי היה דרשן בקביעות כ"ב שנה בישיבה. ונראים הדברים שזה היה אחרי פטירת ר' יוחנן, שאילו בחייו לא היה ר' לוי דורש בקביעות. ועי' גם ירושלמי ר"ה רפ"ד וסנהדרין פ"ב ה"ג, שר' זעירא ראה את ר' לוי דורש. ועי' ירושלמי מעשרות פ"ג ה"י, שר' לוי נשא ונתן עם ר' זעירא (= ר' זירא דבבלי), ור' זעירא דחה את דרשתו במקרא. ומשמע ששניהם היו חברים ובני דור אחד. אבל מצאנו בירושלמי סוף פרקין: "טלייא דלוי צנברייא הוה מזבין פירין (פי' פירות) ר' יעקב בר אחא בשם ר' יסא עבדו של נאמן כנאמן" (פי' ופטורים מלעשר את פירותיו דמאי). ונראה שהוא אותו מעשה דהכא בשינוי כדרך הבבלי והירושלמי. ולפ"ז ר' לוי דהכא איננו ר' לוי סתם דבבלי וירושלמי, אלא ר' לוי צנברייא שמצינו אותו בזמן ר' אבא בר זבדא (ירושלמי שביעית פ"ט ה"ז) ובזמן ר' יצחק ור' אמי (שם פ"ו ה"ב) וגם יש להגיה כאן "אתו לקמיה דר' אסי" (= ר' יסא דירושלמי כנודע).

דף לט:

(לט ב משנה) **ואלו מותרין באכילה וכו' והדבש**.—הרא"ש בפרקין סי' טו כתב, שדבש דהכא היינו משקה שעושים מדבש מדאמרינן עלה בתלמוד "אם משום בישולי גוים", שדבש ממש אין דרך לבשלו. אבל בשו"ת הר"נ סי' ה' כתב עלה, שזה דבש ממש ושהיה דרכם לבשלו כדי להוציא השעוה (ע"ש).

דף מ.

(מ סע"א) **וזה משריץ מבפנים**.—פי' רש"י במעי האם. אבל דורשי הטבע יספרו לתומם, כי בדקו ומצאו מיני דגים, שעושים מסנפיריהם כמין כיס, ושם הן טומנות את ביציהן עד שהם משריצים, ומינים אחרים מטמינים אותם בפיהם או תחת לחייהם, אבל לא יכולנו לדעת אם הם כולם טמאים.

דף מג.

(מג רע"א) **דמות מניקה וסר אפיס וכו'**.—עי' הגהות הריעב"ץ מ"ש ע"ז. ומצאנו בס' שבילי עולם ח"א (אפריקא בכלל), שאצל המצרים היה "סראפיס" אליל הטוב, ולאליל

[12] כצ"ל, וכעין זה בירושלמי סוף הוריות, וכ"ש בהגהות רד"ל בב"ר שם.

הזה נתנו לאשה אלילה שמה "איזיס", ותמונתה היתה אצלם בדמות מניקה, כי בחלבה היא מרוה לכל חי.

(שם תוספות) **ד"ה אכסדרה וכו' שהאולם היה פרוץ במלואו לרוח מזרחית.**—דעת התוס' דחללו של אולם אף בפנים לא היה ברחבו אלא עשרים אמה כמלוא פתחו, אבל השאר דהיינו עוד כ"ה אמה ברוחבו לדרום וכן כ"ה אמה ברוחבו לצפון כנגד רוחבו של היכל, שהיה שבעים אמה עם התאים וכותליהם, וכן עוד שלשים אמה מרוחב האולם, ט"ו אמה מימין ההיכל וט"ו אמה משמאלו, שהיה האולם עודף עליו מזה ומזה (כדתנן במדות ספ"ד) היה כולו אטום בלי שום חלל בפנימיותו; וכ"כ בחדושי הריעב"ץ על הל' בית הבחירה להרמב"ם פ"ד ה"ה[13]. אבל לא כן הוא דעת הריטב"א כאן שכתב, ד"האולם היו לו גיפופין ט"ו אמה מכאן וט"ו אמה מכאן לרוח רביעית". ומ"מ יש לעיין בדבריו שמפשטותן משמע, שחללו של אולם היה חמשים אמה ברוחב, ומהן כנגד רוחבו של הפתח עשרים אמה, וכנגד צדדי הפתח מזה ומזה היו גיפופין ממזרח למערב. ולפ"ז צ"ל שהשאר, דהיינו עוד כ"ה אמה מכאן וכ"ה אמה מכאן (להשלים רוחב האולם שהיה מאה אמה) היה אטום, וזו מנין לו? ומאין הוציא שיעורים הללו?

דף מה.

(מה סע"א) **ואחת מחלוקת דר"ש ורבנן.**—פי' הר"נ דר"ש סבר דלא מיקרי אשירה אא"כ היא נעבדת, אבל אם אינה נעבדת בעצמה אלא שעובדים ע"ז שתחתיה הרי האילן מותר (ע"ש). ונראה שדוקא באילן מתיר ר"ש, מפני שהוא משריש בארץ; אבל בית שהכניסו לתוכו ע"ז, וכן דימוס שהעמידו עליו ע"ז-אף ר"ש מודה, שהם נאסרים כל זמן שיש בהם ע"ז, ולפיכך אין ר"ש חולק אלא באשרה בלבד.

שם **אמר אמימר אמרו לי סבי דפומבדיתא.**—עי' מ"ש בעירובין פ ע"א.

דף מח:

(מח ב) **ולא יעבור תחתיה ואם עבר טמא מ"ט א"א דליכא תקרובת ע"ז מני ריב"ב וכו'.**—הנה לשיטת התלמוד כאן הכל מודים, שאין לע"ז עצמה טומאת אהל, ואם הכניס ראשו ורובו לבית שיש בו ע"ז ה"ז טהור לרבנן, אלא שריב"ב מטמא משום תקרובת שיש בו, וסבר שתקרובת ע"ז מטמאה באהל. ולפ"ז הא דתני בתוספתא פ"ז(ו) ה"ג: "המכניס ראשו ורובו לבית ע"ז טמא" -כריב"ב אתיא, ומשום תקרובת. וכ"כ הר"ש בסוף זבים

[13] וזה נעלם מהרש"ש בהגהותיו לר"ה כד א (ע"ש).

(ע"ש). אבל לירושלמי שיטה אחרת בזה בפרקין ה"ח, דע"ז עצמה מטמאה באהל מפני שדינה כבית המנוגע דילפינן נתיצה נתיצה (עי' נגעים פי"ג מ"ח ותוס' שם פ"ז), ובית שיש בו ע"ז, שהכניס בו ראשו ורובו - הכל מודים שהוא טמא משום ע"ז עצמה. ולפ"ז הא דתנן באשרה "ואם עבר תחתיה טמא" כר"ע אתיא ומשום טומאת אשרה עצמה. ויש להתפלא על הרמב"ם שהשמיט בספרו דין המשנה, שאם עבר תחת האשרה טמא, משום דפסק כשיטת הבבלי דמתני' יחידאה היא, כריב"ב, ואין הלכה כמותו כ"ש הרמב"ם בפיה"מ כאן. וכ"כ במ"ל הל' ע"ז פ"ז הי"א. ואילו בהל' אבות הטומאה פ"ו ה"ו כתב הרמב"ם: "המכניס ראשו ורובו לבית ע"ז נטמא כנוגע", והוא מן התוספתא והירושלמי כמו שנתבאר, אבל אינו עולה כשיטת הבבלי. והרמב"ם עצמו השמיט דין אשרה, שאם עבר תחתיה טמא, אע"פ שהוא נכנס תחתיה בראשו ורובו, שהוא כנוגע, וזה כשיטת הבבלי שאין לע"ז טומאת אהל. והנה הרמב"ם קירב את המרוחקים בזרועו, והם רחוקים כרחוק מזרח ממערב.

דף נב.

(נב א רש"י) **ד"ה שטעונה גניזה דכשהיא שלימה [טעונה] גניזה בקרקע.**—לדעת התוס' אין גניזה בע"ז של ישראל מעכבת ויכול לשוחקה ולזרות אותה במקום שאינו מגדל צמחים. וכ"ה דעת הריטב"א כאן, והוסיף שגניזה היא שם משותף, וכן עיקר. והמכוון בגניזה דהכא שלא יהנה אדם ממנה ושאין לה ביטול עולמית, והיינו דאמרינן הכא "מה מזבח טעון גניזה" פי' שאין לו היתר לעולם ואין לו פדיון, וכמו שאמרו למטה (ע"ב): "כיון דאשתמש בהו לגבוה לאו אורח ארעא לאשתמושי בהו הדיוטא". וה"נ תני בתוספתא מגלה פ"ב(ג) ה"ה: "אבני היכל ועזרות שנפגמו אין להן פדיון וטעונין גניזה". וגם בכלי שרת הדין שאין לו פדיון כדתנן במנחות רפי"ב (וע"ש בתוס' ד"ה וכלי שרת), וכן משמע במעילה יט ב (וע"ש בפירש"י). אבל דעת התוס' שם (ד"ה מאי) וכן בסוגיא זו לקמן (ע"ב ד"ה ברוך), שיש פדיון לכלי שרת, וכ"ה דעת רש"י לקמן (נד ב ד"ה איתאמרו). ואולי סברי דמן התורה יש פדיון לכלי שרת שישתמש בו הדיוט, אלא שחכמים תקנו שאין פדיון לכלי שרת, שלא לחלל את קדושתם. ועי' מ"ש הרמב"ן במלחמות כאן.

שם **ריתך כלי וכו'**.—עי' פירש"י. ועי' שבת טז ב, שפירש באופן אחר.

דף נב:

(נב ב רש"י) **ד"ה טריינא וכו' מטבע של ירושלים וכו' על שם מלכי רומי נעשו הצורות ושמם טריינוס אדריינוס**.—העולה מפי' רש"י שעוד בזמן שביהמ"ק היה קיים עשו היהודים בירושלים מטבעות הללו בצורות אלו והקדישום, שלאחר חורבן הבית ודאי שלא היו מקדישים כסף וזהב. ובתוס' ד"ה דינרי כתבו: "אדריינוס וטוריינוס כשמשלו על ישראל פסלו צורת מטבע הראשונה וחתמו בה שמם ולאחר החורבן הרבה בקשו לגנוז". וגם זה מראה שלדעתם מלכי רומיים הללו טבעו מטבעות אלו לבני ירושלים בעוד שביהמ"ק היה קיים. אבל זה מכחיש את הנודע מדברי ימי מלכי הרומיים, שטריינוס ואחריו אדריינוס מלכו זמן רב אחר חורבן הבית, כחמשים שנה, והענין מפורסם גם בשני התלמודים ומדרשות. והנה גם פי' ר"ת שהביאו בתוס' דחוק כמובן. לכן נראה לפרש ע"פ הנודע, שבשעת חורבן המקדש בידי הרומיים בזזו את כל כלי השרת אשר לכסף ואשר לזהב וגם לקחו לעצמם את כל אוצרות הקדש אשר היו שם וגם שללו את הזהב של צפוי כותלי ההיכל. והיה נודע לחז"ל, כי טריינוס קיסר ובן אחיו אדריינוס שמלך אחריו יצקו מטבעות הרבה מן הכסף והזהב שהיו באוצרות מלכי רומי משלל המקדש, ולכן בקשו החכמים לאסור בהנאה מטבעות הקיסרים הללו.

דף נג:

(נג ב משנה) **בימוסיאות של מלכים הרי אלו מותרות וכו'**.—לפי' רש"י שמעמידים עליהן ע"ז קשה למה צ"ל עלה בתלמוד דמלכים מניחין דרך זו וכו', כבר שנינו לעיל (מז ב) דבימוס שהעמיד עליה ע"ז וסילקה ה"ז מותרת. לכן נראה יותר פירוש הרמב"ם כאן דבימוס דהכא היא אבן גדולה מציבים אותה להקריב עליה.

דף נד.

(נד רע"א תוספות) **אמר חזקיה מאי קרא צ"ל דחזקיה אברייתא קאי וכו'**.—אף שמצינו בתלמוד במקומות רבים עוד אחד בשם חזקיה סתם, שהיה אחרון, תלמידו של אביי[14], אבל כאן הוא חזקיה בנו של ר' חייא ורבו של ר' יוחנן, שכן באותו ענין בירושלמי דפרקין ה"ד איתא זה בשם חזקיה ור' זעירא ר' יצחק בר נחמן בשם ר' הושעיה. ומוכרח שהוא

[14] עי' שבת לח ב, קידושין לג ב וחולין קיא ב.

חזקיה הראשון[15].

דף נד:

(נד ב תוספות) **ד"ה מכרן וכו' ויש ליתן טעם וכו'**.—דבריהם דחוקים. אבל הטעם פשוט, שמאחר שמדבר תורה מותר ליהנות בדמיהם, והאשה מותרת בהנאתם אף מדברי סופרים לכך היא מקודשת. אבל חיטי קרדנייתא, שהם אסורים בהנאה לכל אדם, אם קידש בהן אינה מקודשת (ועי' לקמן סב א תוס' ד"ה והתנן).

דף נה.

(נה א) **והא קחזינן גברי דאזלי כי מתברי ואתו כי מצמדי וכו'**.—ע"פ השקפה ראשונה נראה פלא. וכבר השתדל רה"ג ליישב הדבר בתשובתו אשר בקובץ "טעם זקנים" וכתב: "ואנו אומרים כי גם יש סממנים ומיני רפואות, שמנהג החולים להתרפא בהם מאותו חולי, ואין הקב"ה משנה מנהג שהנהיג את עולמו בעבור אלו, וכענין ששנינו שאלו את הזקנים ברומי וכו' יאבד עולמו מפני השוטים". אלו דברי גאון ז"ל. אבל לנו יש עוד דברים נכבדים בזה, אשר הם כרחוקים בעיני ההמון, אבל הם קרובים בעיני החכמים דורשי חכמת הטבע והרפואה, כי כבר נודע שבין רוב המחלות ישנה מחלה "היסטֶריה" שמה, אבל אין הגוף לקוי בה רק הנפש, כי היא מחלת העצבים בלבד, וגופו של החולה בריא ושלם כאחד האדם, אבל רוחו חולה, כי אינו יכול לשלוט באיבריו כרצונו. וזה יקרה בכמה אופנים: פעם אין החולה יכול להניע את ידו, והיא מונחת לצדו דוממת; פעם יתאונן החולה כי ידו התכווצה, ואינו יכול להשתמש בה, ומוכרח לשכב על מטתו; ופעם כי לא יוכל לפקוח את עינו, והוא ידמה כי עינו לא תוכל לראות. ובאמת כל האיברים האלה שלימים הם ובריאים, רק מאשר כי רוחו של אדם זה מוכה במחלה כזאת, אשר נסתלק ממנו הרצון להרים את ידו ולפשוט את רגלו ולפקוח את עינו. וזה נודע בבירור ע"י הנסיון, כי הרופאים הרדימו כמה פעמים חולה במחלה זו בסם שֵנה כלורופורם, ואז יכלו להרים את ידו ולפשוט את רגלו ולפקוח את עינו; אך אחרי אשר התעורר האיש החולה מתרדמתו שבה ידו או רגלו או עינו כקדם. ועד היום אין לרופאים שום רפואה ברורה לחולים כאלה, ושוא תשועת אדם. אך אם יקרה פעם כי יפול על חולה כזה פחד גדול פתאום אז ידלג כאיל פסח, והחולה בידו ירימה למעלה, ואז

[15] שוב מצאתי בס' דורות הראשונים ח"ב עמ' רל"ד, שכתב על דברי התוס' שלפנינו, ש"לחנם נדחקו בזה, לפי שזה ר' חזקיה תלמידו של ר' ירמיה, וקאי באמת על דברי ר' יעקב בר אידי בשם ר' יוחנן". ואתה רואה שנעלם ממנו הירושלמי הנ"ל, ותורת התוס' אמת.

תפקחנה עינים עורות. וכן אם חולים כאלה יאמינו באיש קדוש שהוא מפליא לעשות, או במקום קדוש אשר ישנה את הטבע - כל זה יעוררם ללכת ברגלם ולהניע את ידם ולפקוח את עינם, כי הרצון ישוב להם ויכולים להשתמש בו ככל האדם. וכבר נודע לרופאים מקרים רבים אשר חולים כאלה התרפאו כליל מעצמם בעת יצאה אש ותבעיר בתים רבים, כי אז קמו גם הם ממטתם להציל את רכושם ואת בני ביתם, או כי התרפאו ממחלתם בברכת צדיק, או כי לנו במקום קדוש, ושם עזבו את מחלתם ונושעו. וכמה נסים ונפלאות כאלה יספרו בין המאמינים בצדיקים, אשר הם אמתיים ונכונים[16]. וברור הוא אצלנו, כי גם בבית ע"ז זו שבימי ר"ע נרפאו רק אותם החולים במחלת העצבים, אשר האמינו בטומאתה.

(נה א רש"י) **ד"ה אגריפס וכו' ובימי אגריפס המלך היה.**—לכאורה נראים דבריו כדברי נביאות. אבל דבריו נובעים ממקור טהור מפירושי גאון שבסוף ספר תשובות גאונים קדמונים, ושם ביאר דמשום שהיו שניהם בזמן אחד כדי שלא להחליפם זה בזה קראו לאגריפס דכאן "שר צבא" (וע"ע שם).

דף נו.

(נו א רש"י) **ד"ה משיקפה וכו' שצפין החרצנין על היין כשהוא נח בבור.**—עי' פיה"מ להרמב"ם (מעשרות פ"א מ"ז) שפירש: "משיקפה משיעלה עליו קצף". והר"ש שם כתב: "משמסיר החרצנין והזגין מלמעלה". ור"י בן מלכי צדק כתב שם: "ויסיר רתיחתו והחרצנים והזגין מעל הבור".

דף נח.

(נח א תוספות) **ד"ה איקלע וכו' שהחזירו גוי וכו' ואפי' החזירו ישראל נמי אסור.**—בירושלמי דפרקין סוף ה"ח מצינו מחלוקת בזה, שר' אלעזר סבר והוא שהחזירו גוי ור' אבהו סבר אפי' החזירו ישראל.

דף נט.

(נט א תוספות) **סוף ד"ה בצר וכו' אבל ר"י אמר כי לא נתחייבו וכו' אלא וכו' מצרים ובבל מואב ובני עמון וכו'.**—הכי משמע בידים פ"ד מ"ג.

[16] ועי' במ"ע הצפירה שנת תרע"א גליון מ"א: "שנמצא בארץ מאראקע קבר אחד של קדוש וצדיק אשר היה שמו ר' עמרם ושם מאמינים אשר כל המבקר את קברו יתרפא מכל מחלה. וגם הרופאים במקום ההוא העידו, כי כמה אנשים, שהיו חולים במחלת העצבים ולא מצאו להם מזור, נרפאו כליל בבקרם את הקבר הקדוש הזה".

דף ס:

(ס סע"ב) **אמר רב אשי כל שבזב וכו'**.—בשו"ת מהרי"ק סי' ס' העתיק "א"ר אסי", אבל מזה שכתב שם בשם רמב"ן דרב אשי לטעמיה במעצרתא זיירא מוכח שהעיקר כנוסח שלפנינו "רב אשי", ולפ"ז יש להגיה כאן "איתיביה רבינא לרב אשי"[17]. והוא רב אשי חבירו של רבינא, שהרי לעיל במעצרתא זיירא חולק רב אשי על רב פפי, וברור שזהו רב אשי חבירו של רבינא[18].

דף סא.

(סא רע"א) **דקאזיל מיניה ומיניה**.—כעין זה בב"ק יח א.

דף סא:

(סא ב תוספות) **ד"ה ההוא וכו' שהיה היין מונח בתוך הרחוב וגם היה שם יין של גוים וכו'**.—כן משמע בירושלמי סוף פרקין, דהכי איתא התם: "ישראל וגוי שכנסו יינן בהפרכיא של עיר אפי' שומרים גוים אפי' חביות פתוחות מותרות שאין מנסכין כן".

דף סג:

(סג ב תוספות) **ד"ה ויתיב וכו' שבכ"מ שהוא אומר ויתיב פלוני וכו' הורה להם דבר חדש וכאן וכו'**.—עי' מ"ש לעיל ו ב ועי' חדושי רשב"א נדה כ ע"ב, שכתב כדברי התוס' כאן.

דף סד:

(סד ב תוספות) **ד"ה אין וכו' אעפ"כ לא רצה ר' יצחק להקל**.—לפ"ד יש לתקן: אעפ"כ לא רצה ר' י ה ו ד ה להקל.

דף סה.

(סה א תוספות) **ד"ה ביקרותיך וכו' עם יו"ד של מי נתן למשיסה**.—פי' דסמ"ך של למשיסה דגושה, וכן כאן הקו"ף דגושה - כ"כ רש"י בפי' תהלים (מה י) בשם ר' סעדיה.

[17] וגם בר"נ כאן איתא "רב הונא" והוא ט"ס [ובכ"י ספרד הוצ' ביהמ"ד לרבנים בנ"י: איתיביה ר' חייא בר אשי לרב אשי.]

[18] אבל בסה"ד ע' רב אשי הקדמון כתב דרב אשי דהכא הוא רב אשי הקדמון מדמותיב ליה רב הונא. וכבר נתבאר שאין זה נכון. ובכלל כל ענין של רב אשי הקדמון שחידש סה"ד אין לו יסוד כל עיקר, וכבר השיג עליו בס' דורות הראשונים ח"ב עמ' 548 וע"ש).

(שם תוספות) **ד"ה ה"ג וכו' כרפס אותו כר וכו'**.—התוס' כוונו בזה למה שדרשו במגלה יב א: כרפס כרים של פסים.

דף סו.

(סו א רש"י) **ד"ה חמירא דחיטי וכו' וחד דתרומה**.—עי' מ"ש לקמן סט א.

דף סו:

(סו ב תוספות) **ד"ה אביי וכו' שלא הסיק ישראל את התנור דא"כ כלה התרומה וכו'**.—אין דבריהם מבוררים לי, דנהי דישראל אסור בהנאה של כילוי לכתחילה, מ"מ אם עבר וכילה את התרומה ואפה בהיסקה, ברור הוא שהפת מותרת לכתחילה.

שם **ד"ה רבא וכו' והלכה כמותו בר מתרי מילי**.—עי' רא"ש פ"ה סי' ח שכתב: "וקיי"ל הלכתא כוותיה בכוליה תלמודא בר ממיפך שבועה דאורייתא". וברור לנו שט"ס הוא וצ"ל "ממיפך שבועה ואודיתא" (ועי' פלפולא חריפתא שם).

דף סז.

(סז א רש"י) **ד"ה וכן היו וכו' ורב דימי קאמר לה**.—איני יודע ההכרח לפרש כן דרב דימי קאמר לה ולא ר' יוחנן כפשוטו. וגם בירושלמי בפרקין ה"ב מפורש, שר' יוחנן אמר זה (ועי' שבת נ ע"א ומ"ש שם).

דף סח.

(סח א) **כגון שנפל לתוך גריסין צוננין והרתיחן וכו'**.—נראה שגם בעדשים כן, שנפל לתוך עדשים צוננות והרתיחן, דאין לומר שהכל מודים ביין שנפל לתוך עדשים, שהוא נותן טעם לשבח ואסור, דא"כ ליתני "יין שנפל לתוך עדשים אסור חומץ שנפל לתוך גריסין אסור ור"ש מתיר", מאחר שאין ר"ש חולק ברישא, וכן נראה מפירש"י למטה (ע"ב ד"ה סיפא).

דף סט.

(סט א) **רב אחאי שיער וכו' רב שמואל בריה דרב איקא שיער וכו'**.—כנוסח שלפנינו כ"ה גם בריי"ף, אבל בה"ג הל' יין נסך הנוסח "ר' שימי בריה דר' אבהו" וברא"ש כאן "ר' שמואל בריה דר' חייא" [וכ"ה בכ"י ספרד, הוצ' ביהמ"ד לרבנים בנ"י], וכ"ה בתוס' ריי"ד מהדורא קמא, ובשם רה"ג העתיק תוס' ריי"ד שם וכן בס' המכריע סי' לו: ר' שמואל

בריה דר' אבהו" [וכ"ה בכ"י מינכן], וכ"ה הנוסח באו"ז ע"ז סי' רסג, וכן עיקר. וכעין זה נצטרפו יחד רב אחאי ורב שמואל בריה דר' אבהו בחולין נט ב, ושניהם הם מרבנן סבוראי כמבואר בס' כריתות שער ד'. ור' שמואל בריה דר' אבהו מכונה בקבלת הראב"ד "ר' שמואל בר אבא", וכ"ה ביוחסין ובהקדמת המאירי לאבות. ובארש"ג שביוחסין [= נוסח ספרד] מכנה אותו "ר' שמואל בר יהודה דמן פומבדיתא" ונפטר לפי רש"ג תתי"ז לשטרות (= ד"א רס"ו ליצירה לפי מניינו), ולפי קבלת הראב"ד-רע"ח ליצירה. ורב אחאי המכונה אצל רש"ג ביוחסין "רב אחאי ב"ר הונא" ונפטר לפי דבריו תתט"ז לשטרות (= ד"א רס"ה ליצירה), ולקבלת הראב"ד - רע"ה ליצירה.

ודע שבאגרת רש"ג (לפי נוסח חופש מטמונים = נוסח הצרפתי) נמצא עוד אחד מרבנן סבוראי ששמו רב אחא בריה דרבא בר אבהו או רב אחאי מבי חתים, אבל אין זה רב אחאי בן מחלוקתו של רב שמואל בריה דר' אבהו מאחר שמצינו בגיטין ז א (לפי נוסח רש"ג שם וערוך ע' צקלג) מפורש "רב אחא מבי חתים", אבל בר פלוגתיה דר' שמואל בריה דר' אבהו מובא כאן ובחולין "רב אחאי" סתם; לכן מוכרח שאחר הוא, והוא רב אחאי ב"ר הונא (וזה שלא כס' דורות הראשונים ח"ג דף כ"ט, ע"ש).

ועל אודות רב שמואל בריה דר' אבהו מבואר בחולין (מט א), שאביו רב אבהו היה ראש כלה אצל רפרם, והוא רפרם השני שמלך[19] בפומבדיתא משנת תשמ"ד לשטרות עד תשנ"ד (מן ד"א ר"ג עד ד"א ריי"ג ליצירה, וכ"ה בקבלת הראב"ד).

(שם תוספות) **ד"ה ההוא וכו' עצמות החמור טהורות וכו'**.—עי' מ"ש ע"ז בפלפולא חריפתא על הרא"ש פ"ה אות ל"א.

(סט א תוספות) **ד"ה סבר וכו' דתרומה וכו' בדבר לח בטלה בששים וכו'**.—פלא שהם סותרים דברי עצמם לקמן (עג א ד"ה שני) דמבואר דאף לח בלח אינה בטלה אלא בק"א, והכי מוכח בפסחים (כא א)[20], אבל עיקר הטעם שאין מצריכים בקדירה שיעור ק"א היינו משום דאין בקדירה תרומה בעין אלא טעם תרומה, לכך בטל בששים. וכן אם נתערב תרומה מין בשאינו מינו ה"ז בנותן טעם כמו ששנינו בערלה פ"ב מ"ז. והא דאיתא לעיל (סו א) דחמירא דחיטי בחמירא דשערי לרבא במשהו, משום דה"ל מין במינו לאו בתרומה מיירי כפירש"י שם, אלא בטבל, וכ"ה מסקנת תוס' רי"ד מהדורא ג' שם. ומ"ש עוד בתוס' כאן, דלר' יהודה דמין במינו אינו בטל אף בתרומה כן הוא - דוחק גדול לומר דכל המשניות ששנינו בהן דתרומה בטלה מין במינו הן דלא כר' יהודה. לכן

[19] לפי ארש"ג שבס' סדר החכמים לנייבוער, אבל בנוסח האגרת שביוחסין חסר הרבה.

[20] ומצינו להיפך במנחות כב ב תוס' ד"ה ורבי, שר"ת רצה לומר דתרומה לח בלח אוסרת בכל שהוא, ואח"כ חזר בו מהא דפסחים הנ"ל.

נראה דר' יהודה מחלק בין דבר שאסור לכל ובין דבר שאינו אסור לכל כתרומה שיש לה היתר לכהנים.

דף ע:

(ע ע"ב) **אי הכי האי ספק ביאה ספק מגע הוא.**—המלות "אי הכי" נראות מיותרות [וליתא בתוספות ובכ"י מינכן ובכ"י ספרד, ושם: האי ספק ביאה הוא.]
(שם תוספות) **ד"ה לא וכו' ואמרינן עלה וכן ביין נסך.**—כ"ה בתוס' טהרות פ"ח (ע"ש).

דף עא.

(עא א תוספות) **ד"ה הא וכו' פי' רש"י משום ר' יחיאל וכו'.**—אולי צ"ל להיפך: ר' יחיאל בשם רש"י.

דף עד:

(עד סע"ב) **רב אמר במים רבה בר בר חנה אמר באפר.**—ידוע שרבה בב"ח היה תלמידו של ר' יוחנן, ואינו בן מחלוקתו של רב, וברור שכאן צ"ל: "רבה בר חנה", וזה היה בן אחי אביו של רב (עי' סנה' ה א). ופה נאסוף רוב המקומות בתלמוד אשר נתחלפו זה בזה, רצוני לומר "רבה בר חנה" במאוחר לו "רבה בר בר חנה" ע"י הסופרים שאינם בקיאים וע"י הדפוסים לבד מכאן:
א) שבת נ ע"א: תנא רבב"ח קמיה דרב. ואותו ענין בירושלמי שם פ"ד ז ע"א: רב אבא בר חנה. וכ"ה דעת רמב"ן במלחמות שם ספ"ז, דזה שבבבלי וזה שבירושלמי אחד הוא. והנה שם העתיק רמב"ן בשם הירושלמי "רבה בר בר חנה" והוא ט"ס. ועי' במאור שם שכתב על רבב"ח דבבלי שם "דכתלמיד הוא לגבי ר' יוחנן", וכבר נתברר שהוא רבה בר חנה, וכפי הנראה גדול מר' יוחנן.
ב) סוכה נו א: רב אמר סוכה ואח"כ זמן רבב"ח אמר זמן ואח"כ סוכה.
ג) מו"ק טז ב: יצא ר' חייא ושנה לשני בני אחיו בשוק לרב ולרבב"ח.
ד) שם יט א: הורי ליה רב לרב חננאל ואמרי לה רבב"ח לרב חננאל.
ה) שם כא א: רבב"ח איתרעא ביה מילתא סבר דלא למיפק לפירקא א"ל רב תנינא[21].
ו) קידושין נט א: רבב"ח יהב ליה זוזי לרב.
ז) ב"ב נב א: דביתהו דרבב"ח וכו' אתא לקמיה דרב. ואותו ענין בירוש' ב"ק פ"ט הי"א באיתת ר' בא בר חנה.

[21] כצ"ל, וכעין זה למטה שם: א"ל רב תניא, בדפו' נשתבש: חנינא (ועי' ד"ס שם).

ח) חולין ח ב: רב אמר קולף רבב"ח אמר מדיח.
ט) שם מד ב: ההוא פסוקת הגרגרת דאתאי לקמיה דרב וכו' שדריה לקמיה דרבב"ח.
י) שם ק ע"א: דרש רבב"ח וכו' אוקי רב אמורא עליה ודרש (וע"ש בפירש"י).
יא) מנחות לט א: רב ורבה בב"ח הוו יתבי.

דף עה.

(עה א רש"י) **ד"ה גורני וכו' ורב האי וכו' כמין קופה מסורגת במצודה וכו'**.—צ"ל: כמין קופה מסורגת כמעשה מצודה וכו' (עי' ערוך ע' עקל א', שמקורו מפי' רה"ג לטהרות ספ"י, ע"ש).